

TOMKA BÉLA:

AZ 1931-ES NÉMET BANKVÁLSÁG

I. A német bankválság, mint gazdaságtörténeti probléma

A világgazdasági válság idején Európában a fejlett ipari országok között a leghevesebb bankválság Németországban játszódott le, s az egész világon csak az egyesült államokbeli hasonlítható mélységében hozzá. Ez a tény önmagában is érdekessé teszi a válság s következményeinek vizsgálatát. A német bankválságnak azonban különös jelentősége van számunkra abból a szempontból is, hogy a pénzügyi problémák áthidalására Németországban alkalmazott módszerek nagyban hatottak a közép-kelet-európai országok, köztük hazánk pénzügyi életére, gazdaságpolitikájára is.¹

Már a kortársak számára is a bankválsággal kapcsolatos egyik legizgatóbb — s egyik legnagyobb gyakorlati jelentőségű — kérdés a kiváltó tényezők megtalálása volt.

A hitelválság kialakulása nyilvánvalóan összefüggött a gazdasági világválsággal. A hitelválság a termelési válság talaján alakult ki. Az általános gazdasági helyzet romlása több csatornán keresztül is negatívan hatott a bankokra. Így például a tulajdonukban levő ipari, kereskedelmi részvények árfolyamesése jelentős veszteségeket okozott, csökkent a bankszolgáltatások igénybevétele stb., de ezeknél is nagyobb veszélyt jelentett a pénzintézetek számára adósaik fizetéseképtelenné válása, követeléseik befagyása.

A gazdasági válság és a bankválság közötti kapcsolat tehát nyilvánvaló, a bankválság kialakulására azonban ez még nem nyújt megfelelő magyarázatot, hiszen nem minden a gazdasági válság által érintett országban következett be egyben hitelválság is. Közismert például, hogy Nagy-Britannia és Franciaország pénzügyi rendszerét viszonylag kevésbé érintette a válság, jóllehet az utóbbi országban volt a gazdasági válság talán a legsúlyosabb.

A német gazdasági-pénzügyi élet vizsgálata során jónéhány olyan jellemzőt találhatunk, amelyek magyarázatot nyújtanak a pénzügyi összeomlás bekövetkeztére.

A krízis a német bankrendszer strukturális gyengeségén nyugodott. A XIX. században a német bankok fő feladata az ország iparosításának finanszírozása volt. Ezért a kereskedelmi betét- és beruházási bankok egy kombinációját hozták létre „Universalbank” néven, amely banktípus a világháború utáni időszakban is jellemző maradt, annak ellenére, hogy sikeres munkájának előfeltétele a jelentős saját tőke volt, amit a háború és az infláció megsemmisített.²

A német bankügy első világháborút követő fejlődése a magas rövid lejáratú külföldi eladósodás következtében egy rendkívül sebezhető pénzügyi helyzet kialakulását eredményezte. A pénzügyi élet funkcionálásához a belpolitika és a nemzetközi politikai élet stabilitása ily módon elengedhetetlen feltétel volt. Amikor ez semmivé lett,

¹ Ld. Berend T. Iván—Ránki György: Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19—20. században. Bp. 1976. 368—369: 376.

² Karl Hardach: Wirtschaftsgeschichte Deutschlands im 20. Jahrhundert. Göttingen. 1976. 52.

a gyenge lábakon álló német hitelrendszert is megrázkódtatás érte. A politikai körülmények tehát esetünkben még a szokásosnál is nagyobb súllyal estek latba. Az említett kedvezőtlen eladósodási folyamat már a kortársak által is ismert, s hibás üzletpolitikaként sokat bírált jelenség volt. A német gazdaság helyzete azonban olyan kényszerítő erővel hatott, amely szinte törvényszerűvé tette, hogy a német bankárok az említett „üzletpolitikai hibákat” elkövessék. A bankválság következményei közül egyrészt a közvetlenül érintettek, a hitelintézetek, másrészt a gazdaság egészére, illetve a politikai életre való hatása érdemel különös figyelmet. Már a kortársak által is sokat vitatott kérdés volt az állami beavatkozás jellege. Ennek fontos tényezője volt az újonnan létrehozott intézmények rendszere, illetve a beavatkozás mértéke.

II. A német bankügy a világháború és a világgazdasági válság közötti időszakban

A német bankügy első világháború utáni fejlődését három fő tényező határozta meg. Ezek:

1. A világháború és az infláció hatására a németországi pénztőke nagy része megsemmisült. Ehhez járult súlyosbító körülményként, hogy a gazdaság tőkeigénye nőtt.

2. Az ország — szoros összefüggésben az előző pontban említett körülményekkel, valamint a jóvátétellel — erősen eladósodott.

3. A bankrendszerben szervezeti téren jelentős strukturális változások következtek be.

A következőkben ezeket, a válság szempontjából nagy súlyú jelenségeket vesszük szemügyre részletesebben.

1. A háború és az infláció hatása

A háború közvetlen kiadásai Németországban közel százmilliárd aranymárkára tehető, mely összeg két békeévnyi nemzeti jövedelemnek felelt meg.³ Ez az összeg hatalmas inflációs potenciált teremtett. A világháború után az egész világ legnagyobb mérvű inflációja Németországban játszódott le. Ennek következtében a német bankok saját tőkéjük és idegen eszközeik legnagyobb részét elvesztették. Míg az utolsó békeévben, 1913 végén a magánhitelbankok⁴ 4,4 milliárd M saját tőkével (névleges tőke, tartalékok) és 15,5 milliárd M idegen eszközzel (rövid és hosszú lejáratú hitel) rendelkeztek, addig 1925-ben ugyanezen adatok 1,4 illetve 8,3 milliárd

³ Dietmar Petzina: Grundriss der deutschen Wirtschaftsgeschichte 1918—45. In: Deutsche Geschichte seit dem Ersten Weltkrieg. Bd. 2. Stuttgart 1973. 727.

⁴ A német bankok csoportosítására, felosztására alkalmazott terminusaink a statisztikai felosztást követik. Ez általában az alábbi fő bankcsoportokat különbözteti meg:

I. magánhitelbankok

ide tartoznak pl.:

a) berlini nagybankok fiókhálózattal

b) berlini nagybankok fiókhálózat nélkül

c) vidéki bankok fiókhálózattal

II. szövetkezeti bankok

III. közjogi hitelintézetek

ide tartoznak pl.:

a) zsíróközpontok

b) takarékpénztárok

Noha a szövetkezeti bankok és a közjogi hitelintézetek száma messze meghaladta a magánhitelbankokét, mérlegösszegük, tőkéjük együttesen sem érte el azokat.

RM-ot tettek ki.⁵ Az összes hitelintézet esetében a saját eszközök terén valamivel kisebb, az idegen eszközöket illetően azonban még ennél is nagyobb arányú visszaesést láthatunk. Ennek oka a takarékpénztárak betétjeinek szinte teljes megsemmisülése volt, egyrészt az infláció közvetlen, másrészt annak pszichológiai, a takarékosági hajlamot fékező hatása következtében.⁶

A pénztőke szinte teljes megsemmisülésével szemben állt azonban a gazdaság korábbinál is nagyobb tőkeigénye.⁷ A világháború és az infláció közel egy évtizedes periódusában elmaradt beruházások, a területi veszteségek és a háborús hadi-beruházások következtében előállt kapacitásaránytalanságok mind fokozott beruházási tevékenységet igényeltek. Az új kapacitások létrehozásában ráadásul egy, a jövőendő keresletet túlbecslő irányzat érvényesült. A jóvátételi kötelezettségek tőkeigénye is számottevő volt. A jóvátétel azonban elsősorban mégsem összege következtében jelentett komoly terhet, hanem azért, mert devizát igényelt teljesítése⁸, s a kormányok gazdasági mozgásterét — elsősorban a válság körülményei között a Brüning-kormányét — korlátozta. Egyik legkárosabb következménye, közvetett módon, talán az volt, hogy a Brüning-kormány a jóvátétel megszüntetésének rendelte alá pénzügyi politikáját a kritikus 1931-es évben is. Deflációs politikájával — melynek célja egyebek mellett a jóvátételi fizetések reálértékének csökkentése volt — akaratlanul hozzájárult a válság élezéséhez.⁹

2. Az eladósodás problémája. A bankok likviditása

A gazdaság tőkeigényét a belső tőkefelhalmozás ilyen körülmények között természetesen nem tudta kielégíteni. Az összes tőkeképződés 1924-ben több mint 80%-ban a pénzkibocsátásból származott. 1925-ben ráadásul a jegybank pénzkibocsátása jelentősen visszaesett, majd 1926-ban folytatódott a folyamat.¹⁰ Ebben a helyzetben a bankok előtt az a feladat állt, hogy közvetítsék a külföldi forrásokat. Ez a Dawes-terv hatálybalépésével vált lehetővé, amely maga is össze volt kötve egy 800 millió aranymárkás kölcsönnel, hogy az első jóvátételi részletet kifizethesse az ország. Másként az éppen csak stabilizált valuta veszélyeztetése nélkül ezt nem tudta volna megtenni. A külföldi hitelek bevonását megkönnyítette, hogy a nagy kereslet követ-

⁵ Untersuchung des Bankwesens 1933. II. Teil. Statistiken. Berlin 1934. 58—61. A valóságos pénztőkevesztés még ezeknél a számoknál is nagyobb lehetett, hiszen 1925-ből származó adataink két évvel a valutastabilizáció utáni, viszonylag konszolidálódott helyzetet tükröznék.

⁶ Petzina. i. m. 736.

⁷ 1924—28 között egyedül a készletek szokásos szintre emelése 18 milliárd RM-ot igényelt. Ld.: Otto Chr. Fischer: Die Fehlerhafte Kreditpolitik. In: Untersuchung ... i. m. I. Teil. 2. Band. 499.

⁸ A jóvátételek összege a nemzeti jövedelemhez viszonyítva viszonylag alacsony volt (2%), a külkereskedelmi forgalomhoz képest azonban már jóval jelentősebb, s így transzferproblémákat okozott.

Gottfried Haberler: Die Weltwirtschaft und das internationale Währungssystem in der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen. In: Währung und Wirtschaft in Deutschland 1876—1975. Hrsg. Deutsche Bundesbank. Frankfurt am Main 1976.

⁹ Gerhard Kroll: Die deutsche Wirtschaftspolitik in der Weltwirtschaftskrise. In: Moderne deutsche Wirtschaftsgeschichte. Hrsg. von K. E. Born Köln/Berlin 1966. 398—410.

A nyugatnémet történetírásban kiterjedt vita folyik a Brüning-kormány gazdaságpolitikájának megítéléséről, illetve a weimari köztársaság bukásának körülményeiről. E vitára itt csak két ellentétes nézet jelzésével utalhatunk: Knut Borchardt: Zwangslagen und Handlungsspielräume in der grossen Wirtschaftskrise der frühen dreissiger Jahre: Zur Revision des überlieferten Geschichtsbildes. In: Uö: Wachstum, Krisen, Handlungsspielräume der Wirtschaftspolitik. Göttingen 1982. 165—183; és Carl-Ludwig Holtfrerich: Zu hohe Löhne in der Weimarer Republik? Bemerkungen zur Borchardt-These. Geschichte und Gesellschaft. 1984. Heft 1. 122—141.

¹⁰ Rolf E. Lücke: Von der Stabilisierung zur Krise. Zürich 1958. 215—216.

keztében Németországban átlagosan a külföldi kamatok kétszeresét fizették mind a rövid (3 hónap), mind a hosszú lejáratú hitelekért.¹¹ A kamatok közötti eltérés olyan jelentős volt, hogy a külföldi hitelezők számára egy, a saját országukban hosszú lejáratra felvett hitel Németországban rövid lejáratúként való kölcsönzése is jövedelmező volt. (Noha a hosszú lejáratú hitel kamata általában nyilván meghaladja a rövid lejáratúét.) A válságban, amikor az első válságlejekre a rövid lejáratú hitelek olcsóbbá váltak, a hosszú lejáratúak azonban csak akadozva követték ezt a trendet, még inkább nőtt a különbség.¹²

A külföldi pénzek beáramlásának eredményeként Németország kereskedelmi adóssága 1930 végén 25,6 Md RM-ra rúgott.¹³ Ebből levonva a német részről fennálló külföldi követeléseket (9,7 milliárd RM), 15,9 milliárd RM-os nettó külföldi adósságot kapunk.

A külföldi hitelek 25,6 milliárd RM-os összegéből a legnagyobb részt közvetlenül a gazdaság kapta (11,8 milliárd RM), az állam, a tartományok és a községek 4,9 milliárd RM-hoz, míg a bankok 8,9 milliárd RM-hoz jutottak.¹⁴ A bankoknak a fenti összegből 1929-re sikerült pótolniuk az infláció következtében lepadt idegen tőkéjüket, a saját tőkét azonban nem emelték. A külföldi hitelek ilyen jelentős bevonásával, a világháború előttihez képest nagyban *csökkent a bankok tőkestruktúrájában a saját tőke aránya*. A berlini nagybankoknál 1913-ban 1:4, 1929-ben már csak 1:15 volt ez a mutató.¹⁵

(Külföldön hasonló tendenciák voltak megfigyelhetők, természetesen országonként eltérő mértékben, s kivételekkel. Nagy-Britanniában például a saját és idegen tőke aránya ekkoriban is 1:3 körüli volt.¹⁶ Az eltérő körülmények miatt azonban a hasonló jelenségeknek is más volt a hatásuk. A német bankokkal ellentétben ugyanis más fejlett ipari országokban a tiszta letétbankok voltak jellemzőek, amelyek alapvetően csak rövid lejáratú hiteleket nyújtottak. A német bankok ellenben „Universalbank”-ok voltak, így saját tőkéjük nem csupán a betétek garantálására, hanem a hosszú lejáratú hitelek rizikójának viselésére is szolgált.¹⁷)

A németországi körülmények között a saját tőke arányának csökkenése (s különösen az említett mértékű csökkenés) már önmagában is veszélyeket hordozott. Ehhez járult még az a körülmény, hogy *az idegen tőkén belül nőtt a külföldi tőke részesedése* a háború után. Például 1929-ben a részvénytársasági hitelbankoknál, a külföldi tőke aránya az idegen tőkében 38% volt.¹⁸ (A háború előtti időszakra pontos adatok nincsenek.)

A külföldi adósságok nagy része (14,8 milliárd RM) *rövid lejáratú* hitelként került Németországba. Ez a jelenség több tényezőre vezethető vissza.

A világháború után nemzetközi jelenség volt a hitelezési gyakorlatban a rövid lejáratú hitelek előretörése. Míg korábban csak a fizetési mérlegek átmeneti hiányának kiegyenlítésére, most elterjedtebben alkalmazták.¹⁹ Ez összefüggött a korábbi

¹¹ Karl Erich Born: Die deutsche Bankenkrise 1931. Finanzen und Politik. München 1967. 16.

¹² H. Mottek—W. Becker—A. Schröter: Wirtschaftsgeschichte Deutschlands. Berlin 1977. 252.

¹³ Untersuchung... i. m. I. Teil. 1. Bd. 512.

¹⁴ A legfőbb hitelező az Egyesült Államok volt, a kölcsönök 39%-ával, öt Hollandia (18%), Nagy-Britannia (15%), Svájc (13%) és Franciaország (5%) követte. Born. i. m. 18—19.

¹⁵ W. M. Bissing: Die Schrumpfung des Kapitals und seine Surrogate. In: Untersuchung... i. m. I. Teil. 1. Bd. 77.

¹⁶ Charles Kindleberger: Die Weltwirtschaftskrise 1929—1939. München 1973. 147.

¹⁷ Born. i. m. 20.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Manfred Nussbaum: Wirtschaft und Staat in Deutschland während der Weimarer Republik. Berlin 1978. 308.

ingatagabb politikai helyzettel, valutáris kapcsolatokkal.²⁰ Különösen kicsiny volt a bizalom Németországgal szemben; így a hitelezők igyekeztek pénzüket a viszonylag kockázatmentes rövid lejáratú üzletben kamatoztatni. A bankok számára pedig a rövid határidőre felvett, de újra és újra meghosszabbított kölcsön az alacsonyabb kamat, s így a magasabb rentabilitás miatt volt előnyös.

A rövid lejáratú hitelek között az átlagosnál is nagyobb volt a külföldi hitelek aránya, 1929-ben 40%-ot tett ki. Ez az adat ráadásul nagy egyenetlenségeket takart. A berlini nagybankoknál a rövid lejáratúak között még nagyobb volt a külföldi hitelek aránya, a vidéki bankoknál ellenben ez alig részesedett. A hosszú lejáratú hitelek aránya is leginkább a berlini nagybankoknál csökkent (1913: 13,7%, 1930:2,9%).²¹

Az említett körülmények, vagyis a saját és idegen tőke romló viszonya, az idegen tőkén belül a rövid lejáratú hitelek magas aránya, s az ezek közötti igen magas külföldi részesedés nagy likviditási követelményeket támasztott a bankokkal szemben, hiszen a fenti körülmények mind növelték az üzleti kockázatot.

A fizetőképesség — vagyis, hogy a bankok aktívái meghaladták passzíváikat — önmagában még nem jelentette a megfelelő fizetőfelkészültséget is. Az aktívák egy része (pl. a váltótárca-állomány, amit előbb le kell számíttatni, ez időt vesz igénybe, s nem biztos, hogy a megfelelő keret rendelkezésre áll) ugyanis nem jelentett azonnal likviddó tehető javakat. Az igazi likviditást a készpénz jelentette csupán. A likviditás horizontális vizsgálata mellett tehát vertikális vizsgálatára is szükség van a bankok tényleges likviditásának megállapítására.²² A likviditás vertikális vizsgálata során pedig a készpénzlikviditás (vagyis a kassa és a jegybanknál levő javak) mellett az ún. első fokú likvid eszközök (a készpénz mellett a nosztrojavak, csekk, nem kamatozó kincstári jegyek, első osztályú kereskedelmi váltó) alakulását is figyelemmel kell kísérjük.²³

A készpénzlikviditás Németországban már a háború előtt is alacsonyabb volt, mint a többi nagy ipari országban.²⁴ A különbség a háború után még inkább kiszélesedett. A német magán részvénytársasági bankok készpénzlikviditása 1913-ban 7,3%, 1929-ben 3,8% volt.

Ugyanezen bankcsoportnál a betéteket 1913-ban 49,4%-ban, 1929-ben 37,3%-ban fedezték az első fokú likviditású eszközök.²⁵

A fenti adatok értékelésénél figyelembe kell vennünk azt is, hogy még ezek a kedvezőtlen számok sem tükrözik a valós helyzetet. A nagy németországi tőkehiány, illetve tőkeéhség következtében ugyanis a bankoknál rövid lejáratú hitelek formájában tartott hitelek nagy — de számszerűleg nem felbecsülhető — részét a felhasználók hosszú lejáratú hitelként fektették be, vagyis beruházásokra fordították. Ez a jelenség, ha számszerűen nem is, de tényében már a kortársak előtt is ismert volt, sőt a külföldi hitelezők gyakran tudatosan például Rembours-hiteleket nyújtottak beruházások fedezésére — elsősorban 1927-től az USA-ban a kiélezett konkurrenciaharc követ-

²⁰ A hosszú lejáratú hiteleknek a 20-as évek végén való térvészítésében jelentős szerepet játszott, hogy a nyugat-európai országok fő hitelezőállamában, az Egyesült Államokban a részvényárfolyam emelkedése kedvezőbb befektetést kínált e téren. A pénztőke rövid lejáratú hitelek formájában áramlott ekkor Európába. David S. Landes: Az elszabadult Prométheusz. Bp. 1986. 513.

²¹ Born. i. m. 21.

²² A likviditás horizontális és vertikális vizsgálatára ld.: Szász Antal: A magyarországi tőkés bankok üzleti politikája és technikája. Bp. 1961. 172.; Uő: Banküzemtan. Bp. 1947. 450. s a köv.

²³ A bankok aktíváinak felosztását a likviditás foka szerint ld.: Karl Nordhoff: Über die Liquiditätsfrage. In: Untersuchung... i. m. I. Teil. 2 Bd. 478.

²⁴ Az átlagos adat Angliában 9,5%, az Egyesült Államokban 9—10% volt.

²⁵ Born. i. m. 21.

keztében — ,amely ily módon függetlenedett az árumozgásoktól, s likviditása csökkent, a hitelfelvevőknek azonban pótlólagos lehetőséget nyújtott.²⁶

Az alacsony likviditás, a saját tőke alacsony aránya a bankok rentabilitása szempontjából kedvezőek voltak, hiszen üzleti expanziójuknak nem állta útját a fenti két kötöttség. Ez volt a fő oka annak, hogy kockázatos volta ellenére ezt az üzletpolitikát követték.

A fenti folyamatok eredménye a német bankéletnek a kül- és bel politikai eseményektől a szokásosnál is erősebb függősége volt.²⁷

A Reichsbank éveken keresztül hiába mutatott rá a külföldi adósságok ingatagságára, az eladósodás adott jellegzetességeinek veszélyeire. A jegybank helyzetét a Dawes-tervnek megfelelően az 1924. aug. 30-i banktörvényben újraszabályozták: a Dawes-terv időtartamára nemzetközi felügyelet alá került, autonóm pénzügyi politika folytatására nem volt képes. Pénzügyi eszközei, a hitelrestrikciók, illetve könnyítések, valamint a diszkontpolitika, az adott gazdasági környezetben nem voltak alkalmasak a hitelbeáramlás feltartóztatására. Ha a Reichsbank megdrágította a hiteleket, a bankok a külföldhöz fordultak. A külföldi hitelfelvevételek csökkentésére egyetlen eszköze az alacsony diszkontláb volt, ezt azonban a banktörvény 5%-ban minimalizálta.²⁸

A likviditási problémák fő oka tehát a német gazdaság tőkeszükséglete és tőkeellátottsága közötti feszültség volt.²⁹ Míg például az angol bankok főként az áruforgalmat finanszírozták, a német bankrendszernek e tevékenység mellett, a hosszú lejáratú hiteligények kielégítésében is nagy feladatai voltak, mivel a gazdaság kevésbé volt képes önfinanszírozásra. A német bankrendszer termeléshez való szorosabb kötődéséből egyben nagyobb válságérzékenysége is adódott.³⁰

3. Strukturális változások a bankügy szervezetében

A német bankok tartozásainak összetételében, likviditásában bekövetkezett negatív változások kapcsolatban álltak a bankrendszer egészében a világháború után bekövetkezett strukturális változásokkal, amelyek a konkurenciaharc élesedését eredményezték.

Az egyik ilyen jelenség volt a takarékpénztárak, zsrórközpontok, közjogi hitelintézetek betörése a korábban csak a magánhitelbankok által uralt üzleti területekre. A világháború előtt a takarékpénztárak csak takarékbetéteket gyűjtöttek, s ezekből hosszú lejáratú hiteleket, elsősorban jelzálog- és kommunális hiteleket nyújtottak.³¹ A világháború után azonban üzleti tevékenységük kiszélesedett. Ennek oka elsősorban az volt, hogy az infláció következtében takarékbetét-állományuk szinte teljesen megsemmisült.

A tartományi kormányok — amelyek illetékességi körébe a takarékpénztárak jogi helyzetének szabályozása is beletartozott — a takarékpénztáraknak mindenütt

²⁶ Lüke. i. m. 222-226.

²⁷ Kindleberger. i. m. 144.

²⁸ A Reichsbank kezében levő eszközök ellentmondásosságát a külföldi hitelekre szóló tőkejövedelem — adómentesség 1926-os felfüggesztése példázza. Amikor ugyanis ezt az intézkedést a kölcsönbeáramlás visszafogására meghozták, csak a hosszú lejáratú hitelek volumene esett vissza, a nehezebben ellenőrizhető rövid lejáratúaké nőtt. Fischer. i. m. 524.

²⁹ Ez a probléma természetesen a háború által érintett más európai országokban is fennállt. Németországban azonban a legszélsőségesebben jelentkezett. Landes. i. m. 511.

³⁰ Fischer. i. m. 495—496.

³¹ Üzleti tevékenységük kiszélesedésének már a világháború előtt is voltak előzményei, amikor 1909-ben a porosz takarékpénztárak bevezethették a letéti és folyószámlaüzletet. Born. i. m. 25.

lehetőséget nyújtottak, hogy a takarékbetéti üzletág visszaesésének ellensúlyozására a letéti és folyószámla üzletet is gyakorolhassák.

Az infláció után ugyan újra a takarékforgalom vált a takarékpénztárak fő tevékenységévé, de az említett területeken is érezhető konkurenciát jelentettek a magánbankoknak.³² 1929-ben a takarékpénztárak és zsíróközpontok a magánbankok által kiadott rövid lejáratú hitelek közel 1/3-át bonyolították le. (A 16 milliárd RM-ból 4,9 milliárd RM-ot.)³³

A takarékpénztárak befolyásának növekedését a közösségi pénzügyek fejlődése is elősegítette. Az 1918 után erősen növekvő szociális és gazdasági közösségi feladatok a községeket hitelforrásaik bővítésére ösztönözték. Először kommunális bankokat alapítottak, majd a takarékpénztárakat használták fel céljaikra, s támogatták is őket.³⁴

A községekkel való szoros kapcsolatuk azonban a takarékpénztárak számára egyszersmind strukturális gyengeségüknek is oka volt. Túlságosan függtek ugyanis azok pénzügyeinek alakulásától, amely később, a válságban vált nyilvánvalóvá.³⁵

A takarékpénztárak betörése az említett üzletágakba azt jelentette, hogy a német hitelrendszerben folytatódott a háború előtti időszak tendenciája — a hitelintézetek jogi és szervezeti különbségeinek fennmaradása, de az általuk gyakorolt üzletágak szinte teljes egybemosódása³⁶ — s ez tovább fokozta a német bankrendszer túldimenzionáltságát.

A bankapparátus háború utáni túlfejlettsége nem a bankok számának növekedésében nyilvánult meg, hiszen 1929-ben például a magánhitelbankok száma alacsonyabb volt mint 1913-ban, s csak a szövetkezeti bankok száma nőtt, míg a közjogi hitelintézeteké stagnált.³⁷ Ennek ellenére túldimenzionáltságról beszélhetünk, hiszen a bankok száma önmagában nem mérvado. A centralizáció következtében azonos apparátus kevesebb bank között oszlik meg, másrészt a szám csökkenésének a felszámolások is okai lehetnek. A német bankéletben, elsősorban a nagybankoknál, a 20-as években megfigyelhető volt a fúziók számának növekedése. A lejátszódó koncentráció elsősorban a fiókhálózattal rendelkező berlini nagybankok, a vidéki bankok s a helyi hitelbankok számának csökkenésében mutatható jól ki. A koncentráció fő oka az ipari koncentráció előrehaladása volt, hiszen csak a nagybankok voltak képesek saját létük veszélyeztetése nélkül a hatalmas nagyipar hiteligenyeinek eleget tenni. A nagybankok — s ez a 20-as években különösen fontos előnyük volt — könnyebben hozzájuthattak külföldi hitelekhez is. Ily módon a túlfejlettség elsősorban a berlini nagybankok fiókhálózatának bővülésében mutatkozott meg. Míg 1914 végén a 7 berlini nagybank 115 fiáláléval, addig 1929-ben a 4 berlini nagybank 750 fiókkal rendelkezett.³⁸

A berlini nagybankok üzletpolitikájának szerves része volt ebben az időben a vidéken való terjeszkedés, mely a vidéki bankokkal erős üzleti harchoz vezetett.

Az 1914—1928 közötti időszakban a nagybankok fúziói által megtakarított

³² A magánbankok egykori panaszai elsősorban a takarékpénztárak kedvezőbb adóelbírálására vonatkoztak.

³³ Untersuchung... i. m. II. Teil. 76—83.

³⁴ Born. i. m. 27.

³⁵ Uo. 28.

³⁶ Karl Erich Born: Geld und Banken im 19. und 20. Jahrhundert. Stuttgart 1976. 467.

³⁷ Rudolf Stucken: Die Konzentrationsbewegung im. deutsche Bankgewerbe und deren Gegenkräfte und die Tendenzen zur Dekonzentration und Spezialisierung. In: Untersuchung... i. m. I. Teil. 2. Bd. 10.

³⁸ Ernst Walb: Übersetzung und Konkurrenz im deutschen Kreditapparat. In: Untersuchung... i. m. I. Teil. 1. Bd. 119.

fiókok száma csekély, tehát területi expanzió volt az egyesítések célja.³⁹ A fiókhálózat növekedése emelte a működési költségeket. Megfigyelhető, hogy a fiókhálózatot működtető berlini nagybankoknál a működési költség nagyobb arányban nőtt, mint az ugyancsak berlini nagybanknak számító, de a fiókok üzemeltetéséről lemondó Berliner Handelsgesellschaft-nál. Míg az előbbieknél 1913-ban a bruttó nyereség 45,5%-át, 1929-ben pedig 76,1%-át tették ki a működési költségek, az utóbbi esetben 1929-ben csak 55,9%-ot értek el.⁴⁰

Az a tény, hogy a német bankügy más országokkal — például Angliával — összehasonlítva alig ismerte a munkamegosztást, fokozta a konkurenciaharcot, s így a működési költségeket. Az erős konkurenciaharc jelentősen közrejátszott abban, hogy a német bankok üzletpolitikájában a külföldi hitelek bevonása terén olyannyira háttérbe szorult az elővigyázatosság.

III. A világgazdasági válság kitörése. A bankválság előzményei 1929—1931

A világgazdasági válság kitörése Németországot is érzékenyen érintette. Nemzeti jövedelme 1929 és 1931 között 75,9 milliárd RM-ről 57,5 milliárd RM-ra esett vissza. A német áruexport ugyanezen időszakban 13,5 milliárd RM-ről 9,6 milliárd RM-ra csökkent.⁴¹

A német belpolitikai életben polarizálódás indult meg, amely a weimari köztársaságot támogató középpártok visszaszorulását eredményezte. Mindez korábban elképzelhetetlenül ingataggyá tette a koalíciót.

A német bankok helyzete 1929-ről 1930-ra első pillantásra javult, s bizonyos mutatók alapján jobb volt, mint az iparé. A nagyobb nyereséghányadnak megfelelően a bankok nagyobb osztalékot fizettek az iparnál (kivételt a vegyipar jelentett). Valamelyest javult a magánhitelbankok készpénzlikviditása, a takarékpénztárak betétállománya nőtt.

E néhány javuló mutató mellett azonban komoly negatív tendenciák is jelentkeztek. A magánhitelbankok 1930-ban számottevően veszítettek idegen eszközeikből. Míg ez 1929 végén 17,45 milliárd RM volt, addig 1930 végén 16,44 milliárd RM-ra tehető.⁴² Különösen jelentős volt a veszteség a berlini nagybankoknál, amelyeknél a külföldi hitelek aránya jóval magasabb volt az átlagosnál. A külföldi tőkekivonás a szeptember 14-i Reichstag-választások után — melyeken a nácik előretörték —, hűlám szerűen lépett fel. A választást követő első hat hétben a berlini nagybankok több mint 700 millió RM-nyi — szinte kizárólag külföldi — kölcsönt voltak kénytelenek visszafizetni, a német belpolitikai fordulat következtében megingott bizalmú hitelezőknek. Ugyanezen idő alatt a Reichsbank arany- és valutakészletét 600 millió RM-al kellett csökkentse.⁴³ A világgazdasági válság alatt ekkor, szeptember—októberben következett be a bankmérlegek első nagy összeszűkülése.⁴⁴

1930 novemberében és decemberében csökkent, majd 1931 januárjában ismét fellángolt a hitelkivonás, s április végéig a berlini nagybankok külföldi hitelezői to-

³⁹ Stucken (1933). i. m. 17.

⁴⁰ Untersuchung... i. m. II. Teil. 216. Fiókhálózatot a következő berlini nagybankok üzemeltettek Deutsche Bank und Discontogesellschaft (elterjedt rövidítése: Dedi), Commerz- und Privatbank (Compri), Dresdner Bank, Darmstädter und Nationalbank (Danat).

⁴¹ Born. (1967) i. m. 37—38.

⁴² Untersuchung... i. m. II. Teil. 124—127.

⁴³ Uo. 453.

⁴⁴ Ld. Rudolf Stucken: Liquidität der Banken. Berlin 1940. 176—177.

vábbi 400 millió RM-ot mondtak fel. A hitelezők csökkenésével a bankok követeléseik leépítésére is rákényszerültek, ez azonban nem tartott lépést veszteségeikkel.⁴⁵ A fiókhálózattal rendelkező berlini nagybankoknak sikertelen volt ez a törekvésük. Ezek 1930-ban összesen 870 millió RM-ot fizettek vissza, míg követeléseik csak 370 millió RM-al lettek alacsonyabbak,⁴⁶ ami természetesen rontotta likviditásukat. Míg a készpénzlikviditásuk azonos maradt, az első fokú likviditású javaik aránya 1929 végétől egy év alatt 39,7%-ról 35,5%-ra csökkent.⁴⁷

A követelések csökkentése azért nem lehetett megfelelő ütemű, mert azok nagy része az iparban befagyott (főként nyersanyagok, eladhatatlan készárúk formájában).

A másik veszteségforrás a bankok értékpapírkészleteinek értékcsökkenése volt. Bár a szabályok szerint egy bank csak egy másik bank részvényeit birtokolhatta, a húszas években a német nagybankok ipari cégek részvényeit is megszerezték, jórészt azért, hogy részt vettek a nagy konszernalapításokban (Vereinigte Stahlwerke, Nordwolle stb.).

Mivel a nagybankok saját tőkéje alacsony volt, érthető, hogy részvényeik osztalékai által igyekeztek feltornázní azt. Ugyanekkor ez rendkívül veszélyes volt, mivel árfolyamés következtében az aktívák egyik legnagyobb tételét jelentő részvények értéke gyorsan csökkenhetett. Ez be is következett.

Az 1930 szeptemberi választások után — mintegy a megingott bizalom indikátoraként — a berlini nagybankok részvényárfolyama gyorsan esett. Egyedül a viszonylag stabil helyzetű Berliner Handelsgesellschaft tudta részvényeit New Yorkban elhelyezni, a többi e helyzetben az árfolyam „ápolása” céljából kénytelen volt saját részvényeit felvásárolni. (A saját részvények birtoklását ekkor még csak homályos és könnyen kijátszható rendelkezések szabályozták.) A saját részvények felvásárlása azonban, különösen eső árfolyamok esetén, kockázatos fogás, hiszen ugyanennyivel csökkenti a tiszta vagyont, s az árfolyamvesztés, melyet egyébként a részvényes viselne, most a bankot terheli, annak likviditását rontja.

A német pénzügyi rendszer tehát már meggyengülve érkezett 1931 tavaszához, amikor az eddigi negatív folyamatok még inkább felgyorsultak.

IV. A bankválság kitörése

A német bankrendszer gyengeségeit egy osztrák nagybank bukása hozta fel színre. 1931 május 11-én nyilvánosságra került, hogy Ausztria vezető hitelintézete, az Österreichische Creditanstalt saját tőkéjével közel azonos nagyságú veszteséget szenvedett. Másnap bankpánik rázta meg az osztrák bankokat, s csak a gyors angol jegybanki segítség mentette meg a Creditanstalt-ot az összeomlástól. A nemzetközi pénzvilágban azonban az osztrák óriásbank kálváriája növekvő bizalmatlanságot okozott.

Bizalmatlanság érvényesült a német nagybankokkal szemben is, amelyek idegen eszközei az elmúlt 10 hónap során másfél milliárd RM-al csökkentek, s ez nagyfokú gyengülésükkel járt.⁴⁸

Májusban szinte a Creditanstalt-al egy időben vonták meg a hiteket a német nagybankoktól is. A legnagyobb veszteséget e hónapban a Danat szenvedte (97

⁴⁵ Csak a Berliner Handelsgesellschaft-nak és a vidéki magánbankoknak sikerült a párhuzamos csökkentés.

⁴⁶ Untersuchung... i. m. II. Teil. 18.

⁴⁷ Uo. 30. s a köv.

⁴⁸ Stucken (1940). i. m. 84.

millió RM), majd a Dresdner Bank (79 millió RM), a Deutsche Bank (51 millió RM), a Compri (36 millió RM) következett. A német bankoktól összesen 288 millió RM rövid lejáratú hitelt hívtak vissza májusban.⁴⁹ A Reichsbank a régi bankárszabályt követve, úgy vélte elkerülni a további nehézségeket, ha fizet, s tovább fedezte a devizakeresletet. Aranyat azonban ekkor még nem veszített jelentős mértékben, mivel sikerült egy 120 millió RM-os kereskedelmi kölcsönt szereznie.⁵⁰

A májusi bankpánikkal egy időben Németországban is nyilvánosságra kerültek egyes nagyvállalatok fizetési nehézségei. Először a Karstadt áruházkonzern, majd a Nordstern biztosítókonzern adott hírül veszteségeket. Ezek csak fokozták a hitel-felmondásokat.

Két politikai fejlemény is hozzájárult a bizalmatlanság növekedéséhez.

1931 június 5-én a Brüning-kormány, tisztán belpolitikai megfontolásból, azzal a céllal, hogy leszerelje a nacionalizmust meglovagoló ellenzékét, nyilatkozatot adott ki a jóvátétel mérséklésének szükségességéről. Külföldön a nyilatkozatot a német kormány revíziós szándékának minden eddiginél kézzelfoghatóbb megnyilatkozása-ként fogadták.

A másik jelentős belpolitikai esemény — mely szintén külpolitikai hatással bírt — a legnagyobb pártok június 10–11-i, a Reichstag egybehívását követelő, s így a kormány ellen is irányuló felhívása volt.

A belpolitikai események érzékeny barométereként, a Reichsbank június 12-én és 13-án 220, illetve 114 millió RM-nyi devizát kényszerült kiadni. Azzal a céllal, hogy a bankokat saját devizakészleteik igénybevételére ösztönözze, 5%-ról 7%-ra emelte diszkontlábát. A jegybank számára rendkívül kritikus helyzet alakult ki. Váltók ellenében heteken keresztül tömegesen kellett devizát és aranyat kiadnia. Június 19-én a bankjegyfedezet már csak 100 millió RM-al állt a törvényesen meghatározott 40%-os határ felett.⁵¹

Ugyanakkor azonban a jegybank részéről rendkívül veszélyes intézkedés lett volna a magánbankoknak való devizakiadás megtagadása, hiszen ennek következtében azok a felmondott külföldi hiteleket nem tudták volna visszafizetni, ami a külföldi kölcsönök összeomlásához vezethetett. A másik következmény a gazdaság hiteligényeinek kielégíthetetlensége lett volna, annak minden vonzatával (fizetőkép-telenségek).

A Reichsbank ugyan június 20-án megkezdte a hitelrestrikciót, következetesen azonban ekkor még nem érvényesítette.⁵² Az egyetlen lehetséges elfogadható megoldás a külföldi kölcsönfelvétel volt. Az angol jegybank elnöke, M. Norman azonban elutasította német kollégájának, H. Luthernek a kérését. Ennek oka egyrészt a német gazdaság helyzete lehetett — nem látta biztosítottnak szükség esetén a visszafizetést —, másrészt az angolok tartottak a francia ellenlépéstől — amely a font elleni támadást jelentette volna —, amivel már az osztrákoknak a franciák akarata ellenére nyújtott nagyszabású pénzügyi segítség miatt is számolhattak.⁵³

Németország eme szorult helyzetének orvoslására tette Hoover amerikai elnök június 20-án a Luther által „világtörténeti jelentőségű tett”-nek nevezett jóvá-

⁴⁹ Born (1967). i. m. 67.

⁵⁰ Kindlerberger. i. m. 160.

⁵¹ Born (1967). i. m. 76.

⁵² Ez a restrikciós hitelpolitika a Reichsbank és a nagybankok közötti fő vitakérdés volt ebben, s az ezt követő időszakban. Heinz Habedank: Die Reichsbank in der Weimarer Republik. Berlin 1981. 215.

⁵³ A franciák ugyanis politikai nyomással igyekeztek megakadályozni a tervezett német–osztrák vámunió létrejöttét, melyet a versaillesi-i békeszerződés megsértésének tartottak.

tételi moratóriumjavaslatát. A német pénzügyi nehézségek lokalizálását célzó indítvány hatására a német pénzpiacra némi megnyugvás következett be.

A német jegybanki kölcsönkérelmek felemás eredménye azonban kitudódott, s ez, valamint a Hoover-moratóriummal szembeni francia ellenállás a nyugalom megszűnését hozta.⁵⁴ A veszteségek mértéke kitűnik a nagybankok június havi mérlegéből. A legnagyobb hitelezővesztés, a Danat-ot érte (17%-os). Első fokú likviditása 30,5%-ról 22,2%-ra csökkent.⁵⁵ A hitelkivonási áradatot a Hoover-moratóriumhoz való időközbeni francia hozzájárulás sem tudta megállítani, a német gazdaságba vetett bizalom ingott meg.

A mind nagyobb nehézségekbe kerülő Danatbank elnöke, J. Goldschmidt július 8-án fúziót ajánlott O. Wassermannnak, a Deutsche Bank elnökének, aki azonban a más helyzetben talán csábító ajánlatot visszautasította, mivel a Creditanstalt bukása még túl közeli volt. (A Creditanstalt megelőzően magába olvasztotta a veszteséges Österreichische Boden-Kreditanstalt-ot, ami a válság körülményei között legyengítette, s döntően hozzájárult bukásához.)

A kormány közben újabb erőfeszítéseket tett külföldi jegybanki kölcsön megszerzéséért. Luther azonban ekkor is elutasításra talált Londonban, Párizsban pedig a szokásos politikai feltételeket szabták. (Cirkálóépítésről, vámunióról, revízióról való lemondás stb.) Ezeket a kormány nem fogadta el. Az egyetlen eredmény a korábban folyósított rediszkonthitel háromhónapos meghosszabbítása volt. E sikertelenség következtében a Reichsbank kénytelen volt hitelrestrikcióját erősíteni. Váltókereteket állított fel, a váltókat csak válogatva fogadta el. A Danat szívességi váltóinak visszautasítása a bankra nézve végzetes következményekkel járt. Mivel a kormány sem tudott segíteni — hiszen Luther útjának sikerességétől tette függővé a támogatást — J. Goldschmidt július 11-én közölte, hogy 13-án (hétfő) a Danatbank nem nyit ki. Ezzel az egyik legnagyobb német bank megbukott.

A Danatbank összeomlásának fő oka túlhajtott üzleti aktivitása volt. 1930-ban 60 millió saját tőkéjével 2,5 milliárd RM-os mérlegösszeg állt szemben. Ugyan-ezek az adatok a Dresdner-nél 100 millió RM, illetve 2,3 milliárd RM, a Compri-nál 75 millió RM és 1,6 milliárd RM voltak. A Danat részvénytőkéje ráadásul csak papíron tett ki 60 millió RM-ot, mivel ebből 35 millió RM-ot saját maga birtokolt. A bank az utolsó 6 hónapban 650 millió RM-ot fizetett vissza. Ez a rön előtti idegen eszközeinek 1/3-át tette ki. Tavaszi likviditási mutatói alapján elvileg erre nagyobb megrázkódtatás nélkül képes lett volna, azonban a már említett jelenség, a kinnlevőségek befagyása miatt a kifizetéseket nem tudta tovább folytatni. A bankot a vele szoros üzleti kapcsolatban álló Nordwolfe konzern bukása 50 millió RM veszteséggel terhelte meg, ami az utolsó lökést adta az összeomláshoz. A Danatbank külsőben álló bezárásával egy időben az egyik legnagyobb vidéki bank, a Ländesbank der Rheinprovinz is közölte illikviditását a kormánnyal, amelynek oka az volt, hogy betétjeit továbbadta az eladósodott községeknek, ahol azok befagytak.

Július 12-én a Dresdner Bank fizetőképтелensége is felmerült. A kormány a Danatbank esetében alkalmazni kívánt intézkedéseket erre az intézetre is ki akarta terjeszteni, annak elnöksége azonban bankját fizetőképésnek deklarálta. Az, hogy a kormány a második legnagyobb német banktól téves információt kapott, már két nap múlva kiderült, amikor a Dresdner Bank elismerte illikviditását.

Július 13-án a Danatbank nem nyitott ki. A kormányt egy szükségrendelet ha-

⁵⁴ A francia álláspont érthető volt, hiszen a kereskedelmi adóságok és a jóvátételek azonos kezelése a jóvátételi szabályozás alapelve volt. Kindleberger. i. m. 163.

⁵⁵ Born (1967). i. m. 83.

talmazta fel arra, hogy a bank elleni csődeljárást lefolytassa, az intézet élére kormány megbízottat állítson, átalakítsa a bank vezetését, s mindenekelőtt, hogy a Danatbank minden tartozására a Reich nevében átvegye a jóállást. Ezt kommuniké adta hírül. Bár a nagybankok képviselői korábbi tanácskozásukon ezeket a kormányintézkedéseket elégségesnek ítélték egy rön megakadályozására, július 13-án csalódniuk kellett. Alig vált ismertté ugyanis a Danatbank zárvatartása, a német takarékpénztárak és bankok betéteseik és hitelezőik hatalmas rohamát kellett elviseljük. A kormány ebben a helyzetben a következő két napra bankszünnapot hirdetett.

V. Erőfeszítések a válság leküzdésére

A kormány által július 14-re és 15-re elrendelt bankszünnap természetesen nem volt huzamos ideig fenntartható, aminek a kormány tudatában is volt. A bankszünnap alatt ugyanis szünetelt a fizetőforgalom, nem folytak be az adók, s a béreket sem tudták fizetni. A fizetőforgalom megindítása tehát szükséges volt, de legalább ennyire az is, hogy az fokozatosan történjék, hiszen ellenkező esetben tartani lehetett a július 13-i események megismétlődésétől. A kormány és a Reichsbank feladata volt, hogy a korlátozott fizetőforgalom csak viszonylag rövid ideig tartsa fenn, az alatt azonban tegye meg azokat az intézkedéseket, amelyek gátat vetnek a válság kiújulásának.

1. A kötött devizagazdálkodás

A bankválság megoldása, a fizetőforgalom újrafelvétele nem volt lehetséges a külföldi fizetőforgalom korlátozása, a kötött devizagazdálkodás bevezetése nélkül, hiszen a külföldi pénzek kiáramlásának megszűnését a bankpolitikai eszközök nem tudták biztosítani. A július 15-től kezdve több lépcsőben kiépülő szabályozás szerint a devizaügyleteket kevés kivétellel engedélyhez kötötték, a devizát be kellett szolgáltatni a Reichsbanknak, amely meghatározott, s a piacival nem feltétlenül megegyező árfolyamon vette át azt.⁵⁶ Devizát csak kölcsöntörlesztésre adott könnyen a jegybank, importra azonban sokkal nehezebben. Az összes devizaforgalmat a Reichsbanknál és a vele megállapodást kötött, ún. devizabankoknál összpontosították. A forgalmi felügyeletbe a nemefémeket és értékpapírokat is bevonták. Tiltották a külföldi hitelnyújtást, s a külföldi adósnak való haladéknnyújtást is.⁵⁷ A kötött devizagazdálkodással a német valuta egy külső és egy belső valutára szakadt. A kényszerárfolyam elvileg lehetővé tette volna a deflációs politika megszüntetését, hiszen a belső intézkedések a reichsmark váltóárfolyamának biztosítására feleslegessé váltak.

A kormány azonban továbbra sem változtatott gazdaságpolitikáján. (Igaz, a kötött devizagazdálkodást, amely több mint két évtizedig fennállt, átmeneti intézkedésnek szánták.)

Július 20-tól a fizetési és váltóforgalom korlátozásait négy fokozatban enyhítették, míg végül augusztus 5-én a bankok számára visszaállították a normális állapotot. A tőzsdék azonban — kis megszakítással szeptemberben — 1932. április 11-ig zárva maradtak. Fontos feltétele volt a fizetőforgalom újrafelvételének a Reichsbank rend-

⁵⁶ Ernst Hasse: Die Krisenmassnahmen des Jahres 1931. In: Untersuchung... i. m. I. Teil. 2. Bd. 78.

⁵⁷ Rudolf Stucken: Deutsche Geld- und Kreditpolitik. Tübingen 1964. 93.

kívül szigorú hitelrestrikciójának enyhítése is⁵⁸. A fizetőforgalom újrafelvétele azt a veszélyt hordozta magában, hogy a gyengének tartott bankokból a többibe utalják át a betéteket. Ennek megakadályozására és a legalább törvényesen engedélyezett fizetések átutalási forgalom útján történő lebonyolítására hozta létre a Reichsbank 43 neves bank részvételével az *Überweisungsverband E. V.*-t. Az egyesülés tagjainak egymás közötti kötelezettségeire vette át a jótállást e szervezet, július 21-én kezdve meg munkáját. A közös, 5,9 millió RM-os tartalék szolgált a tagintézetek fizetési szaldója különbségének fedezésére. Az elszámolás naponta történt. Az *Überweisungsverband* kéthetes tevékenysége azonban nem volt zavartalan, a bizalmatlanságot nem tudta megszüntetni.

Nagyobb jelentősége volt az *Akzeptbank A. G.* július 28-i megalapításának. Az Akzeptbank feladata volt, hogy a nehézségekbe került hitelintézeteknek pótlólagos hitellehetőséget nyújtson. Ezt a Reichsbank által egyébként el nem fogadott váltók diszkontképessé tételével érte el, gyakorlatilag a „harmadik aláírást” adta.⁵⁹ Az Akzeptbank maga közvetlenül nem nyújtott hitelt a gazdaságnak. 200 millió RM-os alaptőkéjének csak 25%-át fizették be, de az állam vállalta szükség esetén további 50% befizetését. Az Akzeptbank egyik fő feladata a két bajba jutott nagybank hitelekkel való támogatása volt. Legfőbb hitelgénybevevője azonban nem e két intézmény, hanem a Deutsche Girozentrale volt, amelynek még ez évi 1 milliárd RM-os megsegítése jelentősen javította a takarékpénztárak fizetőképességét. 1931 végéig az Akzeptbank 1625 millió RM támogatóhitelt nyújtott, ebből 48 milliót váltók diszkontálásával, a többit váltók akceptálásával.⁶⁰ A következő években fokozatosan került sor leépítésére. Az Akzeptbank tevékenységének a fenti pozitívumok mellett hátránya az volt, hogy fokozta a hitellelet túlszervezettségét, s növelte a költségeket is.⁶¹

2. Bankfelügyelet

A válság nyilvánvalóvá tette a német hitellelet intézményrendszerének gyengeségeit. A kormány a válság alatt téves információkhoz jutott, ami gátolta a megelőző intézkedések meghozatalában. Ennek megismétlődését el akarta kerülni. Az 1931. szeptember 19-én kiadott részvényjogi novella előírta, hogy az évi közgyűlésen megvizsgálatott mérleget kell előterjeszteni. Emellett korlátozta a saját részvények tulajdonát, és egyszerűsítette a válságban gyakran szükséges, de eddig csak körülményesen végrehajtható alaptőke-leszállítást. A részvéynovellával azonos rendeletben teremtették meg a bankfelügyeletet, mint a bankellenőrzés eszközét. A bankfelügyeletnek két alapvető intézménye volt: a Reichsbank mellett működő *Kuratorium für das Bankgewerbe* és a gazdasági miniszternek alárendelt *Reichskommissar für das Bankgewerbe*. A széles körű jogokkal felruházott bankfelügyeleti szervek

⁵⁸ A Reichsbank ezt csak az egyidejű drasztikus hitelmegszorítással tehette meg. 1931. július 16-án a diszkontlábát 10%-ra, majd augusztus 1-től a bankbetétek visszafizetési korlátozásának megszüntetésével 15%-ra emelte. A lombardhitelek kamatlába ennél is magasabb volt. A jegybank ugyan december 10-én, 7, illetve 8%-ra csökkentette a kamatlábakat, a katasztrofális gazdasági helyzetben azonban ez is magasnak bizonyult. Heinrich Irmeler: *Bankenkrise und Vollbeschäftigungspolitik (1931—1936)*. In: *Währung und Wirtschaft in Deutschland 1876—1975*. Hrsg. Deutsche Bundesbank. Frankfurt am Main 1976.

⁵⁹ Irmeler. i. m. 293.

⁶⁰ Born (1976) i. m. 117.

⁶¹ Hasse, i. m. 82.

A pénzüintézetek helyzetének javítását szolgálta az 1932. decemberében létrehozott Deutsches Finanzierungsinstitut AG (Finag) és a Tilgungskasse für gewerbliche Kredite (Tilka). Az előbbi átvette a bankok részvényeit, követléseit. Csekély forgalma azonban azt mutatja, hogy túlságosan későn jött a bankok számára. Nagyobb volt a Tilka jelentősége, amely a bankok veszteségeinek több évre való elosztásában működött közre. Irmeler. i. m. 294—295. Born, (1967). i. m. 172—173.

feladata volt a bankrendszer figyelemmel kísérése; az összegazdasági szempontok érvényesítése a bankügyben; a nagybankok — elsősorban a Danat és a Dresdner Bank — problémájának rendezése.⁶²

A bankfelügyelet nem terjedt ki a takarékpénztárakra és a zsróközpontokra, mint nem közjogi intézetekre. Ezek problémáit az október 6-i *takarékpénztári reform* volt hivatva orvosolni. A reform azáltal szüntette meg a községek uralkodó befolyását a takarékpénztárakra és zsróközpontokra, hogy ezeket közjogi intézményekké alakította át, amelyek saját vagyonnal rendelkeztek. A válság likviditási problémái szolgáltak indítékul a betétek 30%-ának minimális likviditási tartalékként való előírására.

3. *A stillhalte-egyezmények*

A kormány és Reichsbank számára is a legkényesebb probléma — a kérdés politikai vetületei következtében — a külföldi pénzek kiáramlásának megakadályozása volt.

A kormány célját, az adósságok prolongálását úgy kívánta elérni, hogy ezért politikai árat ne kelljen fizetnie. Ez a törekvése azonban a válság alatt mindannyiszor a külföld (elsősorban a franciák) ellenállásába ütközött. Luther július 9-i és 10-i M. Normannal és P.E. Flandrinnal folytatott megbeszélésein, majd a BIZ (Bank für Internationalen Zahlungsausgleich) július 13-i ülésén mindannyiszor azt a választ kapta, hogy egy stillhalte-szerződés megkötését kormányközi tárgyalásoknak kell megelőzniük. Ezek megindulásához a közvetlen lökést Hoover elnök július 16-i, egy gazdasági konferencia megrendezésére irányuló indítványa adta. Hoover ösztönzésére az angol kormány július 20-ra meghívta hat kormány képviselőit Londonba, hogy a német pénzügyi krízis leküzdéséről tanácskozzanak. Végül ezen a találkozón a szokásos francia—német ellentét következtében Németország nem jutott kölcsönhöz, azonban a részt vevő kormányok ajánlást adtak jegybankjaiknak, valamint a BIZ-nek és a magánhitelezőknek egy, a német magánadósságok prolongációját célzó megállapodás megkötésére.

A meginduló stillhalte-tárgyalásokon a két oldal igen eltérő elképzelésekkel lépett fel. A németek 6 hónapra az összes rövid lejáratú külföldi hitelre szerettek volna megállapodást kötni, míg az angol és amerikai fél csak a hitelek egy részére. A Baselen augusztus 18/19-én aláírt megállapodás végső soron az erősebb pozíció, a hitelezők kívánságait tükrözte, s 6,3 milliárd RM rövid lejáratú hitelt halasztott el fél évre. (A szerződést később újra és újra meghosszabbították, elsőként 1932. március 1-én, amikor számos könnyítést sikerült a német félnek elérnie.)

4. *Szanálások*

A bajba jutott nagybankok szanálásának kérdésében már júliusban több alternatíva merült fel. Szóba került az egymással vagy más nagybankkal való összevonásuk, a tőkeemeléssel, a hitelnyújtással való szanálás. A „nehézipar” — Flick és Vogler által közvetített — ajánlata például a következő volt: átveszi a Danat saját tulajdonában levő részvényeit 150-es árfolyamon, és ezzel a bank részvénytőkéjét intakttá

⁶² Fritz Paersch: Massnahmen des Staates hinsichtlich einer Beaufsichtigung und Reglementierung des Bankwesens. In: Untersuchung... i. m. I. Teil 2. Bd. 36—44.

A Reichskommissar hamarosan a hitelszervezetek csúcshintézményei közötti kamatszabályozási megállapodást hozott tető alá. Irányításával vizsgálták a német bankrendszer újjászervezésének lehetőségét, az eredményeket törvényjavaslatban foglalták össze. Ez volt az alapja az 1934 decemberében kiadott banktörvénynek. E törvény ugyan nem változtatta meg a hitelélet szervezeti struktúráját, azonban a bankügyet szigorú felügyelet alá helyezte. Irmeler. i. m. 298—300.

teszi. Ez a terv elsősorban azon feneklett meg, hogy a pénzügyminiszter félt az eljárás lassúságától. (Mivel a szükséges összeget a Reichsbanknak kellett volna előlegeznie.) A miniszter a Danat részvényeinek állam általi, paritáson való átvételét javasolta, amit az állami befolyás növekedését ellenző nehézipari érdekcsoport tagjai (pl. Krupp, Silverberg) támadtak.⁶³ Végül a Dresdner Bank esetében, a többi nagybank tiltakozása ellenére állami segítséggel tőkeemelésre került sor, aminek eredményeként a Reich szinte teljes tulajdonossá vált. Ezek az intézkedések azonban önmagukban még nem rendezték tartósan a két válságba került nagybank problémáját. A kormány végleges rendezési tervét H. Dietrich pénzügyminiszter 1932 február 22-én terjesztette elő. Ennekértelmében a Danat hamarosan fuzionált a Dresdnerrel (március 11.), amelytől a kormány a szanalási költségek csökkenését s a rentabilitás javulását várta. Megelőzőleg mindkét bank tőkéjét összevonták. A Reich a bank mérlegének javulását jelentős összegre szoló kincstárjegyek rendelkezésre bocsátásával segítte elő.⁶⁴ A fúzió után az állam a Danat belföldi kötelezettségeire adott biztosítékát visszavonta, ez immár feleslegessé vált. A külföldi kötelezettségekre azonban megtartotta a garanciát.⁶⁵

A júliusi bankpánik a Berliner Handelsgesellschaft kivételével a többi nagybankot is megrendítette, rekonstrukciójuk szükségessé vált. Ez a Reichsbank és a Golddiskontbank segítségével ment végbe.⁶⁶

A Comribanknál a rekonstrukció egyaránt a fenti két pénzintézet részesedéséhez vezetett. A Reich — a Golddiskontbankon keresztül — több mint 50%-kal részesedett a részvénytőkéből. A Deutsche Bank szintén tőkeleszállítást és összevonást hajtott végre, majd pedig új részvényeket bocsátott ki, amelyek eredményeként az eddig 285 millió RM-os részvénytőkéje 144 millió RM-ra csökkent. Ebből a Reichsbank a Golddiskontbankon keresztül közel 1/3-al részesedett.

Annak oka, hogy a Reichsbank a Golddiskontbankon keresztül a nagybankok részvényeiben olyan magas — összesen 143 millió RM-nyi — részesedést szerezhetett, elsősorban az volt, hogy a Golddiskontbank a válság évében változóállományának emelkedésével (kamatbevételek), s a diszkontláb drasztikus emelésével nagy nyereséghez jutott. Ezen jövedelmekből 200 millióról 400 millió RM-ra emelte részvénytőkéjét, s az említett részesedések megszerzésére is futotta.

VI. A bankválság következményei

A válság egyik legfeltűnőbb következménye a *bankok számának* csökkenése volt. 1929 és 1931 között a vidéki bankok száma 211-ről 157-re, a magánbankárok száma 1100-ról 709-re csökkent. Ugyanakkor azonban a közjogi és szövetkezeti hitelintézetek száma alig változott.⁶⁷

Egyaránt csökkent a *saját és idegen tőke* nagysága a bankoknál. Például a magánhitelbankok esetében 1930 és 1932 között a saját tőke összege 1,74 milliárd RM-ról 1,17 milliárd RM-ra esett.⁶⁸ Figyelembe kell vennünk azt is, hogy a Reich és a Golddiskontbank segítségnyújtása nélkül (ez 306 millió RM új részvénytőkét jelentett) a visszaesés még jelentősebb lett volna. Az idegen tőke csökkenése hasonló arányú

⁶³ Born (1976), i. m. 127—128.

⁶⁴ Irmeler. i. m. 295.

⁶⁵ Born. i. m. 168.

⁶⁶ A Deutsche Golddiskontbank a Reichsbank leányintézeteként elsősorban olyan feladatokat teljesített, amelyeket a Reichsbank a törvényes rendelkezések következtében közvetlenül nem oldhatott meg. Így a Reichsbank a Golddiskontbankon keresztül részesedett a nagybankok részvénytőkéjéből. Hasse. i. m. 76—77.

⁶⁷ Untersuchung... i. m. II. Teil 9.

⁶⁸ Uo. 50—55.

volt. A rövid lejáratú hitelek kivonása és a stillhalte-egyezmények következtében a passzívák *esedékessége* javult.

A *likviditási kvóták* és a magánhitelbankoknál 1932-re a két évvel korábbihoz képest alig változtak. Ráadásul ezen belül a berlini nagybankok között éles különbségek is találhatók. A fiókhálózattal nem rendelkezők (Berliner Handelsgesellschaft, Reichskreditgesellschaft) esetében valamilyes javulás, míg a többenél romlás tapasztalható.

A *takarékpénztárak* a bankpánik alatt 1931-ben közel 700 millió RM betétet veszítettek, a következő évben azonban már ismét 170 millió RM-os befizetési többletet mutattak fel.⁶⁹ Náluk a likviditás volt a leggyengébb pont, készpénzlikviditásuk még 1932-ben is csak 1%-os (!) volt, első fokú likviditásuk pedig 9,9%-ot ért el.⁷⁰

Az 1931—32-es évek nagy veszteségeket hoztak a német bankoknak. A berlini nagybankokat 1931-ben 682,2 millió, 1932-ben 92,5 millió RM veszteség érte. A vidéki bankoknál ez az összeg a válság évében 10,1 millió RM volt.

A bankok az állam, illetve a Golddiskontbank segítségével nélkül nem tudták volna a hatalmas veszteségeket elviselni. A segítségnyújtás összege 893 millió RM volt, ennek nagy részét azonban a segélyezettek később valamilyen formában visszafizették, így az állam és a Golddiskontbank 223,5 millió RM-ot könyvelhetett el végérvényes veszteségként.⁷¹

Az állam ilyen jelentős közvetlen gazdasági szerepvállalása azelőtt ismeretlen volt, annak ellenére, hogy — elsősorban a közkiadások nemzeti jövedelemben elfoglalt arányának növekedése révén — már korábban is növekedett gazdasági szerepe.

A bankválság természetesen erősen kihatott a gazdaság egyéb szektoraira is, s nagy szerepe volt azok válságának kiéleződésében. Elsősorban a hitelezés romlása volt nagy hatású ezen a téren. A rövid lejáratú hitelek folyósításában az alábbi visszaesés következett be:⁷²

1930 vége:	26,3 md RM
1931 vége:	21,1 md RM
1932 vége:	19,5 md RM

A hitelezés gyors romlása felgyorsította a konjunktúraesést. A gazdaság hitelezésének akadozása mellett a községek is romlott. Ez a községek kiterjedt anyagi, szociális feladatainak teljesítésében okozott nehézségeket s fokozta elsősorban a középrétegek terheit, hozzájárult azok politikai radikalizálódásához.

A Brüning-kormány szanálási akcióit a kommunisták és a szakszervezetek, mint a „veszteségek szocializálását” támadták.⁷³ A kormánynak azonban a másik oldalról is heves ellenállással kellett szembenéznie: a bankok érdekképviseleti szervei a túlzott állami beavatkozás miatt protestáltak.

Ezek az ellentétes oldalról jövő támadások azt sejtetik, hogy a bankválság első-

⁶⁹ Uo. 153.

⁷⁰ Uo. 26—31.

⁷¹ Hasse. i. m. 88.

⁷² Untersuchung... II. Teil 14—19.

⁷³ Már a kortársak szemében is a leginkább vitatott kérdések közé tartozott az állami beavatkozás értékelése, illetve a hitleri fordulathoz való viszonya. Vannak, akik szerint (Pl. Rolf Lüke) a bankok „államosítása” döntően hozzájárult Hitler hatalmának megszilárdulásához, mivel Hitler ezen keresztül ellenőrizni tudta a gazdaságot. K. E. Born ezzel szemben arra hívja fel a figyelmet, hogy államosításról nem lehet beszélni, mivel a részvényeket az érintett bankok rövidesen visszavásárolták az államtól. Hitlernek más eszközei voltak a gazdaság ellenőrzésére. Ld. Born (1967). i. m. 176.

sorban a gazdasági válság éleződésén keresztül hatott a német belpolitikai életre, ezzel járult hozzá a weimari köztársaságban való mindkét oldalon megfigyelhető bizalomvesztéshez, s így végső soron bukásához.

Томка Б.:

НЕМЕЦКИЙ КРИЗИС БАНКОВ 1931-ОГО ГОДА

Немецкий кризис банков как составная часть общего экономического кризиса по своей европейской значимости приходится на период между двумя мировыми войнами. Применяемые в Германии методы для решения финансовых проблем во многом повлияли на финансовую жизнь и экономическую политику средневосточных стран, в том числе и на нашу страну.

В начале статьи автор анализирует влияние войны и инфляции, затем рассматривает факты задолженности, платежеспособности банков. Вследствие этого в организации финансовых дел произошли значительные структурные сдвиги. Процесс концентрации в промышленности усиленно повлиял на рост концентрации банков.

Автор детально анализирует причины, предшествовавшие кризису банков, банкрот одного из крупнейших австрийских банков, недоверие, затруднения в платежеспособности некоторых крупных предприятий.

Значительные усилия были предприняты для решения кризиса. В ряде этих мероприятий важное место заняли следующие: непосредственное хозяйствование валютой, усиление контроля над банками, договоры о разных финансовых операциях. Кризис банков в первую очередь остро повлиял посредством экономического кризиса и на внутренне-политическую жизнь Германии.

Béla Tomka

THE GERMAN BANK CRISIS IN 1931

(Summary)

The German bank crisis — as a crisis of the German economic system — had european importance in between the two world wars. The methods applied for the solution of the financial problems in Germany, had an impact upon Mid-East European countries, among them Hungary's financial life and economic policy too.

The analysis begins with the war and its inflationary effect, than it continues with indebtedness, and liquidity of the banks. These led to significant changes in the banking business. The growing industrial concentration had a profound influence, which was followed by the bank concentration.

The article deals — in a detailed way — with events which led to the bank crisis, the uncertainty and liquidity difficulties of some large firms.

There were significant efforts to overcome the crisis. The introduction of foreign exchange control, increasing bank controls, „Stillhalte“ agreements reorganizations played important roles.

The bank crisis, primarily through the deepening economic crisis, had an impact on the german internal political life too.